

Sémantizace prostoru v Sabinových Oživených hrobech

Alena Macurová

Základní významové rozpětí Sabinových Oživených hrobů je do značné míry implikováno už jejich titulem. Svou syntagmatickou strukturou není nijak neobvyklý, naopak: jak uvádějí poslednější práce z morfologie prózy, je spojení substantiva s adjektivem jedním z nejobvyklejších titulových schémat. Příznaková je ovšem sémantika lexikálních jednotek v schématu adjektivum plus substantivum obsazených, a to jednak s přihlédnutím k jejich vzájemnému vztahu významovému, jednak s přihlédnutím k relaci titul - sémantika celku díla.

Podstatné je v této souvislosti zejména napětí mezi řídicím substantivem " hroby" a jej rozvíjejícím adjektivem "oživený". Substantivum " hrob", tj. " místo, kam se pochovávají mrtví, zprav. jáma vykopaná v zemi; pahorek navršený nad touto jámou po jejím zasypání n. jiná úprava tohoto místa"(SSJČ I, Praha 1971, s. 649) nabývá - vzhledem k četným frazeologickým spojení, do nichž vstupuje - významu "uzavřené místo oddělené od vnějšího světa", místo, k němuž se váží lidsky negativně pociťované vlastnosti: srov. " tma, ticho jako v hrobě" (SSJČ, op.cit.). Důležitá je také vazba asociující význam výrazu "hrob" s ukončením životní cesty ("věrnost, láska, nenávisť až do hrobu, za hrob", také "od kolébky do hrobu) (SSJČ, op.cit.).

Adjektivum "oživený" ("rušný, veselý, živý")(SSJČ II, Praha 1971, s.474) se promítá mj. také na pozadí slovesného významu "oživiti" ("učiniti živým, dodati života") a vstupuje spolu se svým řídicím substantivem do významového vztahu - v romantické poetice nijak neobvyklého - s celkovým ustrojením díla.

V něm se pak zvláště výrazně konstituuje sémantický rys uzavřenosti /srov. titulní "hroby"/. Primární prostor příběhu /časově určený koordinátou "nyní"/ - prostor jedné části vězení- je v této spojitosti charakterizován zcela jednoznačně. Především tím, jak detailně jsou v díle ztvárněny jeho hranice: srov. v úvodní partii na malé ploše "bezbarevná na sáh silná hradební zeď", "hustá drátová mřížka", "obyčejná mříže železná", "drátová", "železná", "drátová", "skleněné okénko" a až pak "nitro" /rozuměj vězení//s.3/.¹ Takové zvrstvení hranic, výrazná

1 Citace podle K. Sabina, Oživené hroby, B. Kočí, Praha 1910.

ohraničenost prostoru, jenž je místem děje/lze-li o ději v klasičtém slova smyslu vůbec mluvit, srov. také podtitul "Obrázky"/není nijak výjimečná; také jinde se objevuje "první, druhá a třetí předsíň", "zámky v první a druhé předsíni"/s.11/; "velké a silné dubové dveře, v nich malé okénko v nitru i zvenčí drátem i železem hustě omřížené"/s.3/; zvenčí na dveřích "ohromná železná závora, dva velké visací a jeden obyčejný zámek"/s.3/; jinde srov. "patero mříží"/s.11/, "tolik zámků, závor a dveří"/s. 13/ aj.

Není náhodné, že velice detailní ztvárnění ^{hranic} prostoru celý kontrastuje nápadně se ztvárněním jejího prostoru samého²: rys

2 To je omezeno na udání rozměrů a několika základních údajů: strop, okno, kamna, lampa, dvě lože.

"ohraničenosti", "uzavřenosti" není totiž exponován v Sabinově románu jen v tomto doslovném smyslu, ale zvyznamňuje se i jinak.

Důležité je přitom včlenění prostoru cely do prostoru vězeňské pevnosti jako celku: přechod mezi "vlastním vězením" /"zde je pravý kriminál proti druhé straně"-s.46/ a jeho protipólem "svobodou" je v prostorové dispozici kasemat podán jako přechod pozvolný. Ani hranice prostoru vězeňské pevnosti jako celku nejsou vymezeny tak jednoznačně jako hranice onoho "pravého žaláře" /zmiňovány jsou v této souvislosti jen "nízké hradby", také "dřevěná příhrada", jež navíc dovoluje nahlížení do jiných ulic a "stráž", která tomuto nahlížení brání- tedy jistý lidský prvek, méně definitivní než prvky objektivnější povahy/. Není jistě zcela bezvýznamné ani to, že na hranici obou antagonisticky budovaných prostorů, prostoru "uzavřeného" a prostoru "svobodného", je situován klášter.³ Na rozdíl od jeho prostoru, jenž se v díle neexponuje

3 S prostorem vězení jej spojuje rys uzavřenosti vnějšímu světu, k němu však zde navíc přistupuje jistý prvek volní.

jinak než svou pouhou existencí, zapojuje se jiná složka celkového prostoru pevnosti, tzv. "druhá strana" do významového ustrojení díla velice výrazně.

Je prostorem, který od onoho "pravého vězení" oddělují "náramná vrata černě a žlutě natřená"/s.16/, do jejíhož dvorce se zpočátku pohlíží jen "klíčnická dírkou"/s.17/ a jež tím,

co je pro ni jakožto pro jistým způsobem imaginární prostor charakteristické, představuje možnosti plné lidské realizace: je tam širší lidské společenství /"osmdesát našinců"-s.15/, je to prostor situovaný blíže k možnosti uspokojování jedné ze základních lidských potřeb, jídla /" veliká společná kuchyně - s. 15/, je tam světlo /" spatřili řadu velkých oken po jedné straně, za nimiž bylo zajisté světlo" - s.47/, příroda / "řady stromků a květin" -s.47; "dvorec jako zahrada - podé l samé květiny" - s.46/, také žena /"dáma z Uher" - s.38/, větší kontakt s vnějším světem /"ráno hodina procházky, odpůldne zase hodina"-s.46/, je to prostor, jehož uzavřenost je méně důkladná /"jedny nepatrné mříže na oknech"-s.46/. Vcelku jsou tedy této "druhé straně"/kontrast k pravému žaláři srov. také v sémantice pojmenování samého/ připisovány v podstatně vyšší míře takové vlastnosti, jež slouží k uspokojování primárních lidských potřeb, a jež ono "pravé vězení" postrádá.⁴

4 Srov. četné případy, kdy je "pravý kriminál" charakterizován kontrastně jako "tmavý", "syrový"/ve význ. studený/, "chladný" apod.

Jen málo z charakteristik "druhé strany" je podáváno perspektivou ústředních postav - šesti vězňů - samých; jejich vizuální názor se omezuje na prodlužující se okamžiky průhledů do "druhého dvorce" - nejdříve "klíční dírkou"/s.17/, potom vraty, která jsou nejprve rychle, později pomalu zavírána /"Profós zavíral vrata velmi pomalu -s.68/ a nakonec dokořán otev-

řena /"Vrata druhého dvorce byla dokořán otevřena" - s.71/.

Přibližování prostoru vlastního vězení prostoru druhé strany, které vystupuje do popředí výrazně v pozdějších fázích románu, má svou funkci a podílí se významně na vyznění smyslu díla jako celku.

Rozšiřování hranic původně přísně vymezeného prostoru /srov. titulní "hroby"/ souvisí totiž také s povahou dění, jež je do tohoto prostoru situováno /srov. titulní "oživené"/.

Charakter prostoru - ve vztahu ke své uzavřenosti, otevřenosti, míře ohraničenosti apod. a jeho sekundární sémantizace je s charakterem tohoto dění /a jeho sekundární sémantizací/ těsně spjata, charakter "dění" je logicky charakterem prostoru předurčen. Postavy, jsouce omezeny v možnosti reálného pohybu prostorem vnějšími hranicemi vězení, v rámci svých možností /v oblasti psychické/ tyto hranice překračují, rozšiřují je, realizují jisté kontakty s vnějším světem.⁵ Z per-

5 Stranou zde nechme prostředky, jimiž se tyto kontakty realizují, i když i jejich analýza by k celkovému smyslu díla leccos napověděla - srov. kontinuita vězeňských reálií využívaná spíše na začátku románu jakožto podpora k plánovanému "činu", dopisová složka Oživených hrobů atd.

spektivy ústředních postav je pak vnější svět segmentován v svět "druhé strany" a svět "volný", "svobodný". Své postoje k tomuto světu jako celku - a dáno je to zase uzavřeností prostorovou - demonstrují ústřední postavy především verbálně:

jednak explicitně /srov. zejména na jedné straně rozpravy Schauberkovy, na straně druhé vyznání Fortiho/, jednak implicitně. I když totiž prostorová uzavřenost je sdílána všemi centrálními postavami bez rozdílu, signalizuje jejich chování v tomto uzavřeném prostoru /především jejich chování verbální/ různé stupně aktivity postav, v užším slova smyslu aktivity vyprávěcí, v slova ¹ ⁴ ³ ² smyslu širším také aktivity společenské. Důležité je v této spojitosti jednak pořadí vypravování /signalizuje důležitost jednotlivých vypravěčů a jejich aktivitu/, jednak kvantita verbálních reakcí / jak často a jak dlouho která z ústředních postav hovoří/ i jejich kvalita /žánrový charakter historek signalizuje "vypravěčský" způsob nazírání skutečnosti a jejich aktivní X pasivní poměr k ní/. Verbální chování postav pak figuruje v celku díla jako specifický znak vypovídající i o skutečnostech obecnějšího rázu.

Typickým příkladem tohoto typu řečového chování je především ono téměř dekameronské vypravování, které prolíná vlastně celým románem. Pořadí jednotlivých historek se z významňuje mj. i v souvislosti se skutečností, že jednotlivé individuality vězňů reprezentují - v onom "druhém" plánu významovém⁴ mentalitu, aktivitu apod. jednotlivých národů /příznačné je přitom i to, že zatímco ostatní národnosti jsou reprezentovány jedním svým příslušníkem, Italové jsou tři/. Zanedbatelné není ani původní - losem určené - pořadí vypravování /Asti, Slav/ a to, že " v reálu" se toto pořadí mění. Skutečnost, že vyprávění Slavovo je odsunuto na poslední místo /přestože mu losem bylo určeno jedno z míst předních/, vypovídá spolu s jinými skutečnostmi o jeho pozici mezi spoluvězni / to v onom

primárním plánu významovém/ a sekundárně se - opět s jinými skutečnostmi - promítá i do významového plánu sekundárního.

V něm se pak zvyznamňuje, jak už bylo naznačeno, i charakter historek, které se vypravují: žánrově jsou velmi různorodé. Objevují se tu "reálné" historie životní /Asti, Forti, také Hon/, jež v sobě ve větší nebo menší míře integrují sféru intimní se sférou společenskou /revoluční aktivita/, dále vlastní plody literární - Bianchiho literární pokus, "poučná" báchorka Schauberkova a konečně příběh Slavův o tom, jak "jeden šudentík, jenž politice pranic nerozuměl, jí si nevšimal a ani ponětí neměl o tom, co se u nás vlastně dělo a díti mělo, pro pouhé slovo: "Nech mě na pokoji, jsem ospalý" na pět let k těžkému žaláři byla odsouzen"/s.68/.

Resignace pro Slavův příběh typická /srov. také úvodní pasáže románu/ charakterizuje jeho postavu stejně jako charakterizuje elán, nadšení, revoluční zápal apod. postavy italských vězňů⁶ a programová "konzumní" politika postavu Schauberkovu.

6 Srov. také asociace vyvolané pojmenování postav: Forti - it. forte:silný, mocný; Asti - it. asta:kopí, zbraň.

Zvláštní postavení mezi vyprávěnými historkami má historka Bianchiho: její charakter je domníváme se jakousi miniaturní projekcí sémantiky celého Sabinova románu. Její postavy jsou v románu samém charakterizovány takto: "Ty dvě bohyně hrají v té věci /rozuměj literárním pokusu Bianchiho/ jen trpnou úlohu, chodí sem a tam, lamentují, když se vede zle a mají ra-

dost, když dobře"/s.34/.

Všimněme si, že podobnými činnostmi jsou nadány také postavy v Oživených hrobech - počáteční elán, vnitřní činorodost, s níž uvažovali^o prokopání se z vězení a o útěku, se postupně mění v trpné očekávání a hojné komentování událostí přicházejících zvnějšku, postavami samými neovlivnitelných /mocnářův snazek a pravděpodobná amnestie/. Plánované činy se transformují v doslovném slova smyslu v "kratochvilnou" činnost /vyprávění, jídlo, kouření/, v jejímž rámci jsou všemi revolučními shovívavě přijímány i principiálně vlastně nepřijatelné názory Schauberkovy.

Alegoričnost celku Oživených hrobů je implikována nejen těmi částmi textu románu, které jsou ve vnitřním ustrojení samém jako alegorické označeny /dopisy do vězení/; alegorický princip prorůstá román jako celek a Oživené hroby se stávají trpkou polemikou s romantickým ideálem vzpoury: titulní "hroby" neoznačují metaforicky jen vězení samo, ale také vězněné subjekty, v nichž jsou "pochovány" ideály revoluce činu a ideály sabinovské revoluce ducha jsou v nich rozmělněny /"Děje skutečné se rozdrobují na nesčíslné atomy, z nichž se rychle zase sestavují k novým údobám. Vězeň vidí jen hlavní obrysy, vyplní si mezery domyslem, fantazií neb citem svým a tudíž jeho bludy tím větší, čím důsledněji promyšlené"-s.5/; "hroby" jsou do jisté míry i obrazem národněosvobozenického hnutí jednotlivých národů a jejich situace. Také "oživení" těchto hrobů ⁷

⁷ Povšimněme si významového rozdílu mezi "oživený" a "živý" a uvědomme si, že určujícím elementem v syntagmatu A + S je sub-

stantivum.

polemizuje - dáno je to do značné míry nepochybně životními osudy a lidským profilem Sabinovým - s "revolučností" ve smyslu romantickém : determinace vězněných subjektů hranicemi, jež je omezují, je tak výrazná, že transformuje jejich aktivní postoje v pasivitu, jejich touhu po svobodě v touhu po "druhé straně". Tato transformace je zároveň signálem poklesnutí jejich ideálů, kompromisu jejich původních představ s danou realitou. Slibně se prodlužující okamžiky otvíraných vrat do prostoru " druhé strany" pak vedou k rozbití hranic prostoru "pravého žaláře" a k jejich rozšíření směrem k "druhé straně". Rozšíření spíše tragickému, neboť provázenému vědomím, že přitažlivost "druhé strany" je relativní. Z hlediska absolutního není relevantní míra ohraničenosti prostoru, ale sám fakt této ohraničenosti /"Co pak je do druhé strany. Klec jako klec. V každé nevolno, byť by i zlatá byla" - s.46/.

Sémantika Sabinova románu, zejména ona trpká polemika s revolučními ideály /negace revoluce činu, poklesnutí ideálů "revoluce ducha" -srov. Schauberk/ do jisté míry nepochybně vyrůstá ze společenské situace poloviny devatenáctého století /pravděpodobně stejně jako lidský, politický a možná i literární profil Sabinův/; právě v souvislosti s touto situací lze hledat a nalézat v Sabinových Oživených hrobech jakési /řekněme že alegorické/ ospravedlnění autorových postojů před sebou samým, národem, historií.